

PLANEKONOMIN ÄR EN ÅTERVÄNDSGRÄND!

– om termostat, termometrar och röda eller blå cyklar.

Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Den tillspetsade slutsatsen drar Sten Ljunggren, socialist och ekonom, i följande artikel. Han dissekerar den sovjetiska planekonomin funktionssätt och ger sin syn på skillnaden mellan begreppen planhushållning, planekonomi och planerad ekonomi. Ljunggren knyter an till den diskussion som tidigare förts i Röda Rummet med utgångspunkt i hans egen bok *Marknad och kapital – ett omaka par*, där tvistefrågorna rört marknadens respektive planens roll för en socialistisk ekonomi. Här polemiserar Ljunggren mot två olika uppfattningar som förut presenterats i debatten.

För att diskutera planekonomin är det nödvändigt med en viss distinktion av begreppet. Planekonomi är inte detsamma som planhushållning eller en planerad ekonomi, enligt min uppfattning.

De allra flesta ekonomier är mer eller mindre planerade. De som bestämmer ställer upp vissa mål och försöker sedan uppnå dem med olika metoder. Runt om i världen har regeringar sedan 1980 försvagat fackföreningar, genomdrivit en kraftig ökning av inkomst- och förmögenhetsklyftorna och ersatt offentlig service med privat. Ingen kan väl förneka att detta är ett resultat av planerade förändringar – av att politiska mål förmår styra ekonomin på ett genomgripande sätt. Inom ramen för EMU har det skett en samordnad, planerad och ytterst medveten förändring av de europeiska ekonomierna. Vi har fått sänkt ränta, mindre inflation, lägre budgetunderskott och en mindre offentlig sektor, högre arbetslöshet och större inkomstklyftor. Vi kan se att redan med traditionell penning- och finanspolitik har stora förändringar kunnat genomföras på ett planerat sätt i kapitalistiska länder.

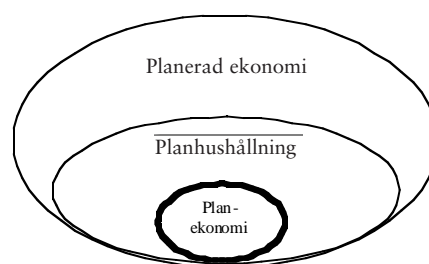
Före 1980 finns exempel på en mer direkt ingripande planering. Många kapitalistiska länder hade en omfattande statligt ägd företagssektor. Offentlig upphandling spelade en stor roll för att styra och påverka näringslivet. Vissa länder gick längre än så. Indien hade femårsplaner för industriell utveckling och Frankrike hade en ramplanering av industrin. Ministeriet för industri och teknologi i Japan har haft en stark roll som planeringsorgan.

Under andra världskriget hade de flesta länder, inklusive USA, ett ekonomiskt system som snarast kan betecknas som en planhushållning. Hela ekonomin ställdes om för ett enda syfte – att vinna kriget. Efter andra världskriget hade vi

i Sverige den så kallade planhushållningsdebatten. Socialdemokraterna förde fram förslag om långtgående offentlig styrning av näringslivet. Men! Varken under kriget eller i de socialdemokratiska förslagen om en planhushållning kan vi säga att det handlade om att införa en planekonomi.

Det går att säga att planekonomin är en planhushållning och en planerad ekonomi. Men av det följer inte att planhushållning, eller en planerad ekonomi, är en planekonomi (se figur 1).

Figur 1. Planerad ekonomi, planhushållning och planekonomi

Planekonomi är inte detsamma som planhushållning, eller en planerad ekonomi.

Planhushållning är ett vidare begrepp än planekonomi och när vi pratar om en planerad ekonomi är det ännu vidare. När vi diskuterar planekonomi, planhushållning eller en planerad ekonomi under socialismen är det ett problem att nästan alla icke-kapitalistiska länder under förra århundradet var planekonomier. Jugoslavien är ett undantag som varken var en planekonomi eller en planhushållning (periodvis var det knappt en planerad ekonomi alls). Kina idag skulle kanske kunna betecknas som en

planhushållning.

Det viktiga här är dock att planekonomi är ett distinkt historiskt fenomen för att styra ekonomin. Det är något som är helt skilt från begreppet en "planerad socialistisk ekonomi" och även från en "socialistisk planhushållning". En planekonomi strävar efter att avskaffa marknader i största möjliga utsträckning och ersätta dem med ett enda gemensamt företag, där så mycket som möjligt planeras i förväg.

Syftet med den här artikeln är att visa att denna lösning inte är ett hållbart alternativ för en socialistisk vision. Jag börjar med att diskutera de problem som fanns i den traditionella planekonomin. Självklart förvärrades dessa problem av att Sovjet var en diktatur, men det finns andra problem. Därefter kritiserar jag två förslag till reformering av planekonomin (Benny Åsmans i Röda Rummet nr1/2001 och Cockshott & Cotrells i *Towards a new socialism*, recenserad av Tomas Widén i Röda Rummet nr 2/2001)

DÅLIG ANPASSNING

Säg att den centrala planeringsbyrån beslutar att under den kommande femårsperioden ska ett visst antal röda och blå cyklar produceras. När cyklarna kommer ut i affärerna visar det sig att folk vill ha fler blå cyklar än vad som produceras och färre röda.

Resultatet blir att det uppstår köer för att få en blå cykel, samtidigt som lagren av osålda röda cyklar växer. Den ständigt återkommande bristen på vissa varor skapar ett speciellt konsum-

EN ARTIKEL AV STEN LJUNGGREN

Artikelförfattaren är lärare i företagsekonomi vid Uppsala universitet. Författare till ett stort antal debattböcker om ekonomi från ett socialistiskt perspektiv. Senast Marknad och kapital – ett omaka par 1998. Medverkar regelbundet i tidningen ETC:s nättidning.

tionsbeteende. När en attraktiv vara dyker upp i affärerna köper man inte vad man behöver, utan så mycket man någonsin kan. Sedan säljer man vidare, eller byter, eller hamstrar för eget framtida bruk. Eftersom folk köper för allt vad de kan förvärras bristerna och köerna växer. Hamstringen gör det näst intill omöjligt för planerarna att råda bot på köerna genom ökad produktion.

Den traditionella planekonomin saknar en mekanism som tillåter folks efterfrågan – deras tycke och smak – att påverka produktionens inriktning. Detta var från början av 60-talet ett ständigt problem.

I mitten på 60-talet dyker det upp en revolutionerande idé. Höj priserna på de blå cyklarna och sänk priset på de röda! På det sättet ökar efterfrågan på de röda cyklarna och minskar på de blå. Det blir balans mellan efterfrågan och tillgång. Köerna för de blå cyklarna och lagren av de röda försvinner.

Detta, att anpassa priserna, men inte produktionen, var det huvudsakliga innehållet i försöken att reformera planekonomierna från mitten av 60-talet fram till dess att de bröt samman i början av 90-talet.

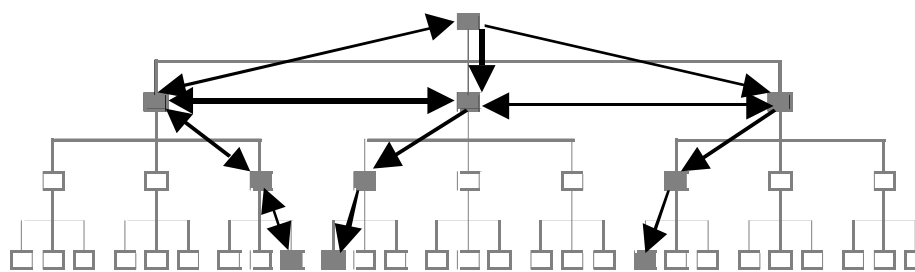
Det har inte saknats idéer om att skapa någon form av anpassning som tillåter folks efterfrågan att styra vad som produceras i en planekonomi. En sådan är att göra marknadsundersökningar – det vill säga att gå ut och fråga folk vilka varor de vill köpa. Dessa marknadsundersökningar skulle sedan ligga till grund för planeringen av konsumtionsvaror.

Men! De kapitalistiska storföretagen i världen satsar miljarder på marknadsundersökningar, sedan satsar de hundratals miljarder på reklam för att övertyga oss om att vad de producerar är precis vad vi vill köpa. Ändå visar det sig gång

HIERARKISK TRÖGHET

En annan lösning på "dilemmat" med att folk är helt oberäkneliga är att låta planerna anpassas efter vad folk vill köpa. Uppstår det brist på en vara ska produktionen öka och blir det överskott ska den minska. En socialistisk planekonomi skulle bygga på planeringsorgan som planerar produktionen av konsumtionsvaror utifrån marknadsundersökningar och som, när det ändå uppstår obalanser, rättar till dessa genom att i efterskott förändra produktionen av vissa varor.

Figur 2: Relationer i en planekonomi

Kontakten mellan cykel- och färgfabriken måste gå upp och ner och åt sidan i planeringshierarkin.

En orsak till att detta aldrig genomfördes och inte kan genomföras är att själva planekonomin uppbyggnad gör varje förändring mycket komplicerad. Det saknades möjligheter – annat än genom administrativa beslut på högre nivå – för att länka samman de olika delarna av ekonomin. Alla beslut om förändring måste skjutas uppåt i systemet.

Säg att cykelfabriken verkligen vill anpassa sin produktion efter vad kunderna vill ha. Det är i

fabriken och säga att i fortsättningen vill vi ha mer blå färg och mindre röd.

Cykelfabriken lyder under ministeriet för varaktiga konsumtionsvaror, medan färgfabriken lyder under ministeriet för kemiska produkter. Cykelfabriken måste vända sig till sitt regionala ministerium och de tar (eventuellt) kontakt med det lokala ministeriet för kemiska produkter. Där svarar man att tyvärr innehåller den blå färgen andra kemiska ingredienser och tilldelningen fastställs på central nivå. Ärendet bollas upp till centralministerierna i Moskva.

Förändringen påverkar inte bara ministerierna för varaktiga konsumtionsvaror och för kemiska produkter. Även ministeriet för icke-metalliska råvaror och det centrala transportministeriet måste ta ställning. I bästa fall hamnar ärendet hos den centrala planmyndigheten som säger att det här är en bra idé och när vi räknar om alla materialbalanser inför nästa femårsplan, så ska vi naturligtvis ta hänsyn till dessa önskemål. Det gör de. Men fem år senare vill folk av någon anledning hellre ha röda än blå cyklar! Den traditionella planekonomin saknar helt enkelt utrymme för direkta horisontella relationer mellan företag. Alla beslut måste bollas upp och ner genom planeringshierarkin (se figur 2). För att få en realistisk uppfattning om problemen bör figuren multipliceras med kanske 20 i höjdlid och flera tusen i sidled. Det fanns 1986 ungefär 49 000 industriföretag, 23 000 statliga jordbruk, 27 000 kollektivjordbruk, 47 000 byggföretag och närmare en miljon parti- och detaljhandelsföretag. Ekonomin omfattade över 24 miljoner produkter.¹

Lenin var oerhört imponerad av den planering som kapitalismen utvecklat inom företagen och ansåg att motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process:

*"Alla medborgare blir tjänstemän och arbetare hos ett enda, hela folket omfattande statssyndikat. Det gäller rätt samordning, riktig arbetsmetod och lika lön. Registrering och kontroll härav har kapitalismen förenklat till enkla observations- och anteckningsoperationer som varje skriv- och läskunnig person kan utföra."*²

Men det är inte så enkelt. Alla har väl som barn lekt viskningsleken. Man sitter i en ring och viskar ett meddelande till sin granne. När den meningen gått runt hela ringen är den oftast helt oigenkännlig. På samma sätt är det med stora organisationer. Informationen försvinner på väg upp till toppen. Man brukar som en tumregel räkna med att 10 till 20 procent försvinner för varje nivå. Det här var inte särskilt akut för 1800-talets företag med kanske 1 000 anställda.

Bild: Ellen Rönnblad

"När det gäller konsumentprodukter är problemet ännu värre..."

på gång att det finns varor som folk inte vill köpa. En av de riktigt vackra sakerna är att folks beteende inte kan förutspås eller planeras.

sig oralistiskt eftersom man inte har några incitament för att göra den förändringen. Men säg att man tar beslutet ändå. I grannskapet ligger den färgfabrik som levererar färg till cykelfabriken. Tyvärr kan man inte bara gå över till färg-

Faktum är att det var först på 1930-talet som forskare började studera hur information förändras när den överförs mellan människor. En del anser att det nu finns en lösning på detta problem i form av modern informationsteknik. Men då missar de själva poängen. Det är inte ett tekniskt överföringsproblem, utan det handlar om hur och vad människan förmår uppfatta. Även Lenins observations- och anteckningsoperationer var tekniskt mer än väl förmögna att överföra mer information än vad människor förmår hantera. Den sovjetiska planekonomin byggde okritiskt på föreställningen att en organisation kan fungera som en mekanisk bygglåda där nya kuggjul kan läggas till i all oändlighet.

Kapitalismen har infört mängder av förändringar – funktionell organisation, divisionalisering, matrisorganisationer, profitcenters, målstyrning, självstyrande grupper, platta organisationer, projektorganisationer, flödesorienterade organisationer, och så vidare – för att kunna hantera allt större företag.

Men det finns två helt avgörande skillnader mellan ett kapitalistiskt storföretag och en samhällsekonomi. För det första styrs det kapitalistiska företaget av ett enda mål – högsta möjliga lönsamhet. Ju högre upp i hierarkin, desto färre mått på vad som verkligen händer, och desto mer koncentration på det enda övergripande målet – lönsamhet. Det går inte att styra en samhällsekonomi på samma endimensionella sätt, och med fler och motsägelsefulla mål ökar informationsmängden exponentiellt.

För det andra, och ännu viktigare, så kan de kapitalistiska storföretagen göra sig av med de enheter som inte uppfyller planmålet – maximal lönsamhet. När en enhet läggs ner kommer företaget inte att ha något ansvar eller några kostnader för dem som arbetade där. Inom ramen för ett helt samhälle går det naturligtvis inte att på detta sätt göra sig av med enheter som inte uppfyller planmålen till fullo.

Trots alla nya organisatoriska uppfinningar och trots att de kapitalistiska företagen kan styra utifrån ett enda övergripande mål, så har inget kapitalistiskt storföretag lyckats växa sig större än runt en halv miljon anställda. Och i en planekonomi av Sovjets storlek handlar det om över 100 miljoner människor.

En fungerande planekonomi som omfattar hundratals miljoner människor är en omöjlighet. Vi kan styra komplicerade mekaniska förlopp därför att vi har en mycket detaljerad kun-

Tävlingar mellan fabriker fördes med stor intensitet. Pressen drev en del fabriker att förfalska sina siffror.

skap om dessa processer. Den nivån av kunskap kommer samhällsvetenskaperna aldrig att nå och därför går det inte heller att styra på det sätt som planekonomin förutsätter.

Till skillnad från Lenin, som såg det hela som enkel bokföring, såg Trotskij problemen. Han skrev 1932:

”Om det existerade en allsmäktig ande, som samtidigt kunde registrera alla naturens och samhällets processer, som kunde mäta deras rörelser, då skulle naturligtvis en sådan ande i förväg kunna konstruera en felfri och uttömmande plan. En plan som börjar med antalet hektar vete och fortsätter till sista knappen i en kostym.

I verkligheten föreställer sig byråkratin ofta att

just en sådan ande står till dess förfogande. Det är därför som den så lätt befriar sig från marknads och rådsdemokratins roll.”

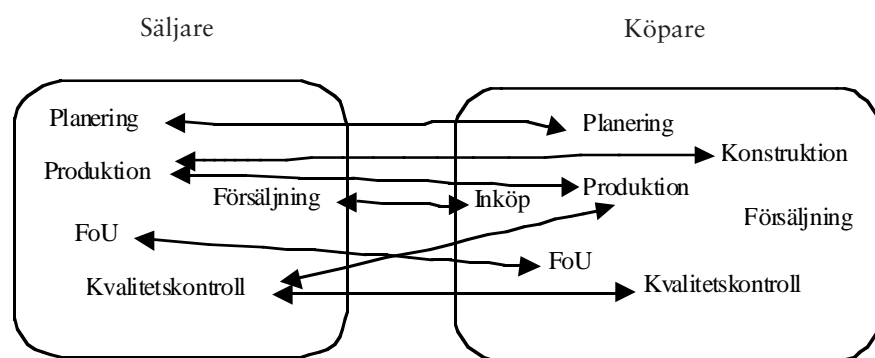
Det finns de som tycks tro att datatekniken ger oss en sådan allsmäktig ande. Men problemet är som sagt inte tekniskt, utan det handlar om mänsklig förmåga och om hur vi som människor löser sociala problem, nämligen genom att bygga sociala nätverk.

HORISONTELLA RELATIONER SAKNAS

Om problemen hade begränsats till så pass enkla saker som röd eller blå färg, så hade kanske den planekonomiska modellen kunnat hantera dem. Men relationer mellan företag är långt ifrån så enkla. Planekonomin bygger på samma grundtanke som traditionell nationalekonomisk marknadsteori, nämligen att produkter och tjänster är homogena – röd färg är röd färg. Det betyder att det enda vi behöver för fullständig kunskap är kvantiteten röd färg och priset/kostnaden för denna röda färg. Men i verkligheten är få produkter och tjänster homogena. De är istället heterogena, de är olika på ett nästan oändligt antal sätt.

Det räcker inte med att ha kunskapen – så och så många liter röd färg till det och det priset. Röd färg kan komma i mängder av kvalitéer med olika egenskaper. Vad som passar i en given situation kan inte sammanfattas i en enkel statistik som sedan kan skickas upp i planeringshierarkin. Vad som passar kan bara avgöras genom att prova, misslyckas och prova igen. Den kunskapen kan bara fås genom en intensiv interaktion mellan cykelfabriken och färgtillverkaren.

Figur 3: Relationer mellan två företag i en marknadsekonomi

Samspelet mellan leverantör och kund kräver en anpassning av en mängd processer. Allt från utveckling, planering, produktion, och kvalitetskontroll till administrativa processer.

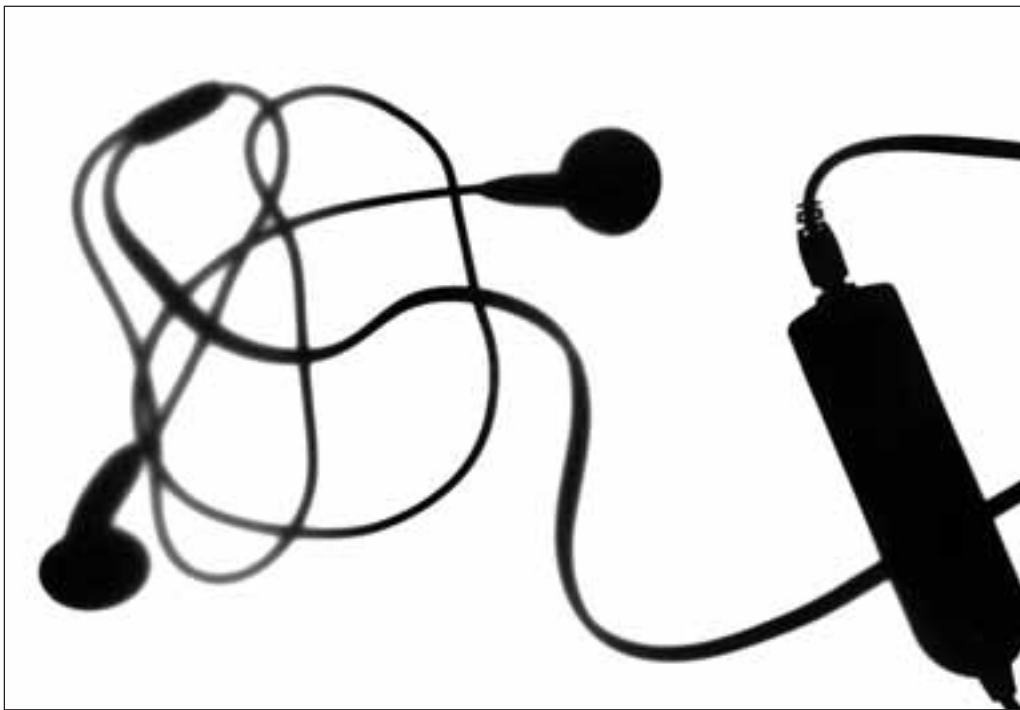

Bild: Ellen Römlblad

”...Planekonomin saknar förmågan att låta nya varor göra sig gällande.”

Jag har för att belysa detta saxat lite ur en lärobok i företagsekonomi.⁴ Förhållandet mellan leverantör och kund kan beskrivas som en interaktion, ett samspel. Interaktionen är ett sätt att lösa problem. Det kan handla om att finna lösningar som är mer kostnadseffektiva, som är bättre anpassade till kundens produktion, bättre anpassade till kundens rutiner, till de krav kundens kund ställer på produkterna, etc. Det kräver ett utvecklat samspel mellan företagen och inom företagen (se figur 3 föregående sida).

Kvalitetsförbättringar är sällan resultatet av ett storslaget internt produktutvecklingsarbete i ett företag. Det är snarare en följd av ett samspel – eller kanske snarare konfrontation – mellan problem och möjligheter i flera olika företag. Det är en konfrontation som sker inom ramen för förbindelser mellan företagen och inte ute på en anonym marknad. Ett exempel från förhållandet mellan ett pappersbruk och ett tryckeri: ”Det sker förändringar av papperskvaliteter hela tiden. Det är främst pappersbruken som för att vara konkurrenskraftiga utvecklar nya kvaliteter. Men tryckarna har ett intresse av att påverka den utvecklingen. Interprints tryckeripersonal har möten med pappersbrukets tekniker för att diskutera kvalitetsutvecklingen.”⁵

I relationerna skapas en ”tyst kunskap” (engelska: tacit knowledge), som bara kan erövrats genom erfarenhet. Kunskapen går inte att kodifiera och sätta ner i statistiska eller andra rapporter som kan överföras till andra.

Det här samspelet saknades nästan helt i den sovjetiska planekonomin. När det förekom var det i form av illegala kontakter mellan företagen. De sovjetiska företagen hade ingen eller mycket lite kontakt med sina leverantörer och kunder. Den enda kontakt de utvecklade var med den närmast överstående planmyndigheten. Leverantörer och kunder var helt anonyma. Det fanns inget samspel, ingen möjlighet att lära sig av relationen till dessa. All form av anpassning skedde indirekt, via planeringshierarkin.⁶ Det är ibland slående vilka likheter som finns mellan planekonomin och den klassiska nationalekonomiska bilden av hur marknader fungerar. Nationalekonomins bild av marknader är

också en plats som saknar sociala relationer och där köpare och säljare är helt anonyma för varandra.

Kan man inte tänka sig en planekonomi där de kontakter mellan företag som var förbjudna i den sovjetiska planekonomin, är tillåtna? Jo, det skulle utan tvekan förbättra läget. Men jag tror inte det löser problemen.

Planekonomin är en myndighetsorganisation. Och det är något visst med myndigheter. De har alltid rätt – vare sig vi tycker om det eller inte. Cykelfabriken och färgtillverkaren kan säkert komma på en lösning tillsammans. Men om någon av deras överordnade planmyndigheter (eller någon sidoordnad) inte tycker om lösningen så faller allt platt till marken. Så varför ens försöka? Särskilt som det är besvärligt att lära om och att anpassa sig. Det kräver stor ansträngning. Och om det ändå är planmyndigheterna som bestämmer, så varför ta på sig allt besvär? Sedan kanske det inte finns någon bra lösning mellan cykelfabriken och färgtillverkaren. Det bästa kanske skulle vara att avbryta samarbetet. Men i en planekonomi är det inte ett beslut som cykel- och färgtillverkarna kan ta. Det är planmyndigheten som beslutar vem som ska leverera vad till vem.

För att samspelet ska vara något annat än ett spel för gallerierna krävs att de två har verklig bestämmanderätt. Även om företagen ges rätt att hålla kontakt och lära av varandra kommer situationen annars att vara densamma som inom ett stort företag, det vill säga att när det verkligen gäller är det en överordnad nivå som bestämmer. Vi hamnar på ruta ett igen. Detta är något som har fungerat för storleksordningen 500 000 anställda, som i ett stort företag, men inte för 100 miljoner, ett helt samhälle

INGEN OVÄNTAD FÖRNYELSE

Hur finner vi ny kunskap? På vilket sätt produceras upptäckter? Ett sätt är att man sätter igång en planerad sökprocess för att lösa ett visst problem. Här har planekonomin inget handikapp. Sovjetunionens förmåga att genom en planerad sökprocess lösa problem inom militär- och rymdteknik var klart imponerande.

Processen passade synnerligen väl ihop med planekonomin sätt att fungera.

Men mycken ny kunskap och många nya upptäckter kommer inte till på detta rätlinjiga och planerade sätt. En förvånande stor andel av alla upptäckter är inte resultatet av en sådan planerad sökprocess. Helt plötsligt finns en lösning på problem som vi inte ens visste fanns. För den typen av upptäckter finns inget utrymme inom planekonomin.

Nya och oväntade lösningar uppkommer i interaktionen mellan köpare och säljare. De uppkommer i en social miljö som är diversifierad. I en homogen miljö är sannolikheten för oväntade upptäckter mycket låg. Den planekonomiska miljön ger inte utrymme för de skillnader, de sociala kontakter och det oberoende som krävs för att nya idéer ska bryta fram. Företagen har inte de täta och fortgående relationer med sina kunder som kan resultera i nya, oväntade upptäckter.

Och, om det ändå skulle dyka upp en oväntad upptäckt, är det bäst att tåga still. Det finns inget utrymme för att utnyttja upptäckten direkt i förhållande till kunden. All interaktion sker via en överordnad planmyndighet. Den överordnade planeringsmyndigheten vet inget om missade tillfällen. Den kommer aldrig att kunna bestraffa de företag som inte tar tillfället i akt. Men den som ändå försöker, riskerar att bli varse att den nya upptäckten inte fungerar. Och då kan planmyndigheten utnyttja sin makt och vidta åtgärder mot den som satsat på ett misslyckande. Företagen lär sig att negligera nya upptäckter. De har inga möjligheter att pröva dem i direkt interaktion med sina kunder eller leverantörer och uppåt finns inget att förlora på att inte ändra något, medan varje förslag till förändring innehåller risken för ett misslyckande. Vissa saker kan inte planeras fram. De bara händer, någon griper ett tillfälle i flykten. Det betyder inte att ingenting kan eller bör planeras. På många områden behövs en omfattande planering och styrning. Men! Planekonomin bygger på att all ekonomisk verksamhet kan och ska planeras. Det stryper den del av upptäckter som är oväntade. I en planekonomi skapas ytterst sällan det oväntade, och om det sker finns inget utrymme för att prova om det fungerar.

När det gäller konsumentprodukter är problemet ännu värre. Planekonomin saknar förmågan att låta nya varor göra sig gällande och, vilket är lika allvarligt, den saknar förmågan att sortera bort misslyckade produkter.

Hur får vi nya konsumtionsvaror? Jo, ett företag beslutar sig för att försöka få folk att köpa en viss produkt – exempelvis freestyle. Först är det bara någon procent som köper den nya varan. Sedan kan flera saker hända. Produkten kan bli en masskonsumtionsartikel, vilket betyder att bruket sprider sig från den första procenten till fem, tio och sedan kanske ända upp till 90 procent av konsumenterna. Produkten kan också förbli en exklusiv vara som aldrig når mer än en liten del av befolkningen, vilka å andra sidan är beredda att betala lite extra. Slutligen kan produkten bli ett misslyckande. Efter att de första kunderna provat den är det inga fler som vill ha den och inte heller de första är beredda att fortsätta betala priset för den. Det viktiga här är att oberoende av vad som sedan händer är alla nya produkter små och osäkra i början.

Säg att vi nu i demokratisk ordning (riktigt hur det ska gå till för hundratusentals produkter, förstår jag inte) beslutar om vår produktion av konsumtionsvaror. En procent av befolkningen vill kanske prova, medan 99 procent tycker att den är onödig. Beslutet kommer nästan alltid att bli att vi inte ska producera något av den nya varan. Man kan naturligtvis tycka att samhället på detta sätt kommer att bli befriat från en massa skräp. Men vi kommer också att gå miste om en mängd varor som människor funnit stor glädje av.

Säg att beslutet blir att en ny spännande produkt läggs in i planen. Det kräver beslut om investeringar i nya fabriker, förändrade leveransnormer för insatsvaruleverantörer, ändrade normer för transportbolag, nya leveranslistor för mellanhänder och att butikerna krävs på utrymme för den nya produkten – för att bara nämna ett fåtal av de steg som ingår i en produktionskedja. Ramarna för detta fastställs i femårsplanen, vilket främst påverkar investeringar, leverantörer och transportbolag. Detaljerna som gäller ända ned till butiksnivån fastställs i ettårsplanen. Och sedan visar det sig att konsumenterna inte vill ha den nya spännande produkten! Sådant händer faktiskt till och från i dagens ekonomi, trots miljardsatsningar på reklam. I en planekonomi skulle produkten med största säkerhet fortsätta att produceras, trots att den inte efterfrågas till det pris det tar att täcka kostnaderna.

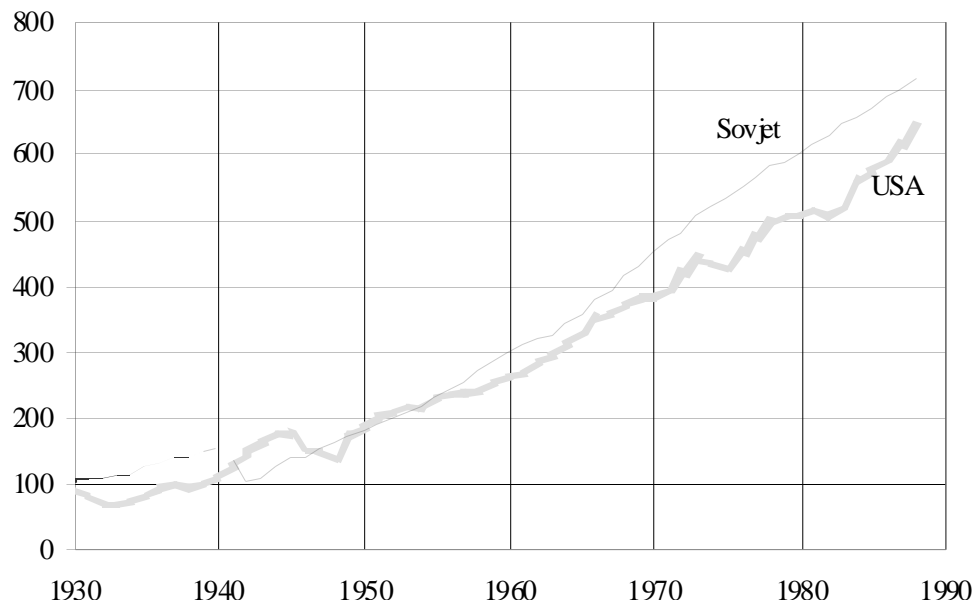
PRIMITIV TILLVÄXT

Den sovjetiska planekonomin var ett fungerande verktyg för att uppnå ett enda mål – snabb produktionsökning räknat i ton och styck. Här kan planekonomin visa på imponerande tillväxt under en lång tid (se figur 4).

De officiella siffrorna över tillväxttakten, som gavs av sovjetiska myndigheter, var klart överdrivna. Jag har i enlighet med CIA:s uppskattningar dragit ner dem till 60 procent av de officiella sovjetiska siffrorna. Om CIA:s uppskattningar var för pessimistiska, så kommer den sovjetiska prestationen att vara ännu bättre. Redan i början på 60-talet började inriktningen på tillväxten att ifrågasättas, även av ledningen i Sovjet. Chrustjev talade om att det inte längre räckte med att visa diagram över ökad stål- kol- och cementproduktion. Befolkningen krävde mer. För att svara på ett gryende missnöje med hur planekonomin fungerade genomfördes upprepade större reformer 1965, - 67, - 72, - 76, - 79 och -82⁷. Man försökte med regionalisering, med att "strömlinjeforma" planeringsbyråkratin, med nya matematiska metoder tillsammans med datorisering av planeringen, prisreformer, allt mer komplicerade belöningsystem, marknadsundersökningar och ökad satsning på produktion av konsumtionsvaror.

Ingenting av detta förmådde dock ändra de grundläggande dragen i planekonomin. Man lyckades aldrig anpassa produktionen efter konsumenternas tycke och smak. Man lyckades inte ens öka andelen konsumtionsvaror i förhållande till produktionsmedel, trots att det var ett ständigt återkommande mål sedan 1965. Den hierarkiska uppbyggnaden med långa kontaktvägar upp och ner i planeringsbyråkratin förändrades inte i någon nämnvärd utsträckning. Inga horisontella relationer för anpassning mellan företag etablerades. Det gavs inga svar på

Figur 4. BNP-tillväxt i USA och Sovjet (1929=100)

Källa: B.R. Mitchell, *International Historical Statistics*, OECD, *Economic Outlook December 1989*, FN, *Economic Survey of Europe in 1988-89*, D. M. Nuti, *Perestroika: transition from central planning to market socialism*, i *A European Forum* nr7/88.

hur oväntade upptäckter skulle kunna genereras eller, om de ändå hände, skulle kunna tas in i planeringen. Det enda sättet att få in nya konsumtionsvaror var att i begränsad omfattning kopiera garanterade framgångar från Väst.

EN DEMOKRATISK PLANEKONOMI?

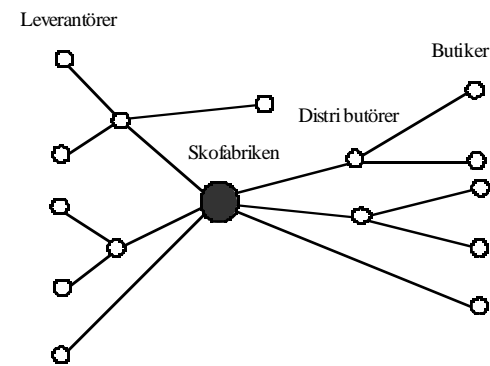
Benny Åsman skriver i *Röda Rummet* nr1/2001 att en socialistisk planekonomi inte behöver diktera hur många skor fabrikör Bergström eller den kollektivägda skofabriken i Torp ska producera. Däremot bör den demokratiska beslutsprocessen befatta sig med hur många nya skofabriker som det ska investeras i. Med modern dator teknik, internet och administrationsteknik finns, enligt Åsman, alla förutsättningar för att en demokratisk beslutsprocess ska kunna planera samhällsekonomin. De lokala investeringsråden kan ha till uppgift att värdera vilka investeringar som bör prioriteras på orten. De regionala investeringsråden inventerar och diskuterar regionens behov och prioriteringar. Samma kedja av informationsflöde och demokratiska diskussioner följer sedan på nationell och internationell nivå. Endast genom en ständig fram-och-tillbaka- process där information, diskussioner och beslut tas av majoriteten kan de investeringar som är nödvändiga och önskvärda mejslas fram.

Om Benny Åsman menar att vissa lokala, regionala, nationella eller internationella investeringsbeslut ska tas på politisk väg, så har jag i princip inget emot det. Möjligen kommer vi att vara oense om vilka och hur många. Men jag tror inte det är det han ser framför sig. Det Benny Åsman vill ha verkar vara ett system där produktionens inriktning genomgående styrs med planekonomiska metoder.

I dagens marknadsekonomi – och i den framtida självförvaltade marknadsekonomi jag ser framför mig – är skofabriken i Torp inbäddad i ett nätverk av relationer. Skofabriken har flera

leverantörer, som i sin tur har leverantörer och andra kunder. Skofabriken säljer till olika mellanhänder och butiker. (se figur 5)

Figur 5. Ett nätverk av relationer

På en marknad är varje företag inbäddat i ett nätverk av relationer.

För att få en uppfattning om nätverken är det nödvändigt att komma ihåg att varje enskild förbindelse kan vara minst lika komplicerad som den som visades i figur 3. Det är också ett nätverk som inte är lokalt begränsat, utan det sträcker sig nationellt och internationellt.

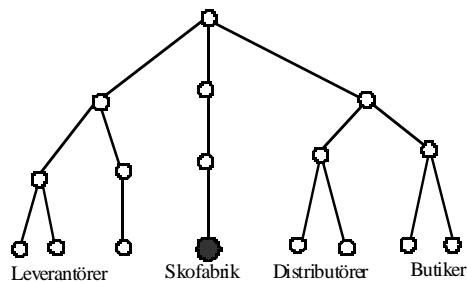
Om vi bryter upp dessa relationer till förmån för en inordning av varje företag i en hierarkisk planekonomi, så kommer vi att möta de brister jag tidigare tagit upp. Om företagen får bestämma antalet produkter så minskar problemen kanske något. Men de försvinner inte. Frågor om vem som ska leverera vad till vem kommer att behöva bollas upp och ner i planeringsbyråkratin. Det kommer inte att bli särskilt mycket lättare för företag att anpassa sig till varandra, eftersom varje anpassning i stor utsträckning är knuten till investeringar (som ju bestäms högre upp i hierarkin). I och med att företag inte kan

Arbetare i den tunga industrin uppmanades att uppfylla alltmer orealistiska produktionsmål

bryta utbytet kommer pressen på anpassning att minska. Argumenten för att förnyelseprocesser är svåra i en planekonomi kommer att vara lika giltiga här som de var för den traditionella planekonomin. Det kommer att se ut på samma sätt (figur 6).

Figur 6. Samma planekonomiska modell

I en planekonomi inordnas företagen i en hierarki.

Benny Åsman skriver att General Motors omsättning är större än Danmarks BNP. "Ändå råder ingen marknadsanarki mellan GM:s produktionsenheter och underleverantörer. Allt är planerat i minsta detalj. 'Just-in-time'-metoder styr varuflödet inom koncernen och underleverantörerna hålls i strama tyglar för att produktionskedjorna inte ska brytas.", kommenterar han. Lars Henriksson har i en kritik av vänsterpartiets diskussion om ägandet och makten (Röda Rummet nr 1/2002) ett liknande exempel. I det avsnitt där han argumenterar för en demokratisk planekonomi skriver han: "De allt större koncernerna har, inom sig själva, en detaljerad och toppstyrd internationell planekonomi."

Men det är en väldigt stor skillnad på ett lands BNP och ett företags omsättning. Ska man jämföra storleken på ett lands och ett företags ekonomi så är det relevanta måttet företagsförädlingsvärde (summan av löner plus bruttovinster, eller omsättningen minus kostnaderna för alla inköpta varor och tjänster). Ett enklare och mer relevant mått är antalet anställda. Och här är även en liten ekonomi som Danmarks många gånger större än GM med dess en halv miljon anställda. Storleken är viktig, särskilt när vi börjar prata om planekonomier med tio- och hundratals miljoner. Och det finns, som jag nämnt, två alldeles avgörande skillnader. Den första är att hela GM kan styras utifrån ett enda mål maximal lönsamhet. Det kan man inte göra med en utvecklad samhällsekonomi (och knappast med en outvecklad heller). Den andra är att GM alltid kan lägga ner enheter, eller göra sig av med leverantörer som inte uppfyller lönsamhetsmålet. Det kan man inte heller göra i ett samhälle.

Benny Åsman säger själv att ekonomin inte ska styras av vinstintresset, utan av folks behov. Men folks behov är ju näst intill oändligt varierade. När jag går in på OBS finns det 10 000 varor. Jag kanske konsumerar 500, möjligen 1 000 av dem under ett år. Men mitt (eller någon annans) individuella konsumtionsmönster kan gälla som absolut norm för alla andra. Ett tillspetsat exempel: En person kanske kan läsa något hundratal böcker per år. Det ges ut tusentals böcker på svenska varje år. Ska vi begränsa sortimentet? Jag för min del tycker att en socialistisk ekonomi borde handla om ett större sortiment – och inte bara vad gäller böcker.

Hur ska en demokratisk församling kunna fatta meningsfulla beslut om de investeringar som är nödvändiga för att tillhandahålla de 10 000 varor som finns på OBS? Det är helt enkelt inte

möjligt.

Resultatet kommer att bli att planeringen hamnar i händerna på byråkrater, samtidigt som det kommer att ställas starka krav på att sortimentet dras ner. Det har förekommit förslag (dock inte från Benny Åsman) om att lösa detta genom att låta datorer ersätta marknaden. Med datorns hjälp kan alla koppla in sig på den centrala planeringsdatorn och välja sin framtida konsumtion (i detalj för det närmaste året och mer grovt för de kommande fem). Den centrala planeringsdatorn väger samman alla önskemål och skickar ut produktionsorder till fabriker, sköter distributionen till närmaste butik och sist men inte minst kontrollerar om jag har råd att betala för det jag vill ha.

Detta diskuterades främst i Östtyskland årtiondena före murens fall. Den borgerliga nationalekonomin bygger på att människan är perfekt informerad och alltid gör helt rationella val. Till detta lägger datasocialisterna att hon också ska vara en perfekt planerare. Hon ska i förväg kunna bestämma hela sin konsumtion och sedan lita på att datorerna sköter allt. Hur skulle jag kunna veta i mitten på 80-talet att jag mot slutet av 80-talet skulle vilja lägga betydande summor på persondatorinköp? Personligen skrämmer mig den här modellen mer än vad byråkratsocialismen gör.

EN NY SOCIALISM?

I boken *Towards a New Socialism* (anmäld av Tomas Widén i Röda Rummet nr2/2001) argumenterar Paul Cockshott och Allin Cottrell för en planekonomi byggt på matematiska lösningar. De skriver:

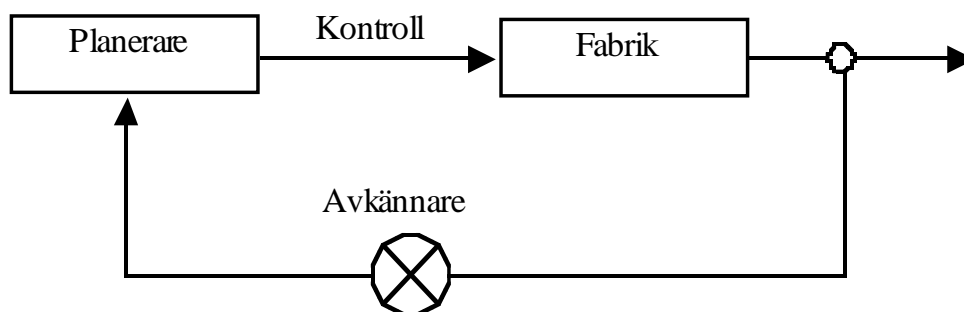
"Vi föreslår ett system av datoriserad planering, som inbegriper detaljerade simuleringar av ekonomins beteende. För att göra detta möjligt måste centraldatorerna tillföras kopiösa mäng-

der av teknisk information, till exempel listor av de produkter som produceras och regelbundna uppdateringar av de teknologier som används i varje enskild produktionsprocess. Andra datorsystem måste ha data om tillgängliga lager för alla typer av råmaterial och om varje maskinmodell, så att dessa begränsningar kan matas in i planeringsprocessen.”⁸

Framställningen är nerlusad av matematik. Men deras grundläggande bild av hur en planerad ekonomi fungerar är rätt enkel. ”Planering kan ses som ett delområde inom styrtekniken, studiet av reglersystem.”⁹ Ett exempel på detta är en termostat (figur 7).

Figur 7. Planekonomin som en termostat

Källa: Efter Cockshott & Cotrell, sid 84.

Med en termostat bestäms den önskade temperaturen, en avkännare känner av den faktiska temperaturen och om mål och faktisk temperatur inte stämmer sker en återkoppling som aktiverar en korrigerande process i form av att exempelvis stänga av eller på spisplattan. Den här bilden kan man finna i många amerikanska läroböcker i Management.¹⁰ Den är betydligt ovanligare, för att inte säga obefintlig, i företagsekonomisk forskning. En motbild till planeringen som en termostat är att se systemet som ett förhållande mellan en person och en termometer. Det är en bild som kan karakterisera planering av självförvaltande enheter i en socialistisk ekonomi.

I det följande har jag hårddragit de två bilderna och försökt karakterisera vad som utmärker bilden av planeringen som termostat, respektive som person/termometer (figur 8 ger en sammanfattning).

Svensk uppslagsbok (1954) ger följande förklaring till ordet termostat: ”Av grekiskans *thermos* – varm, och *statos* – stående. Anordning för konstanthållande av temperatur.” Själva definitionen av termostat som ”konstanthållande” ger associationer till något *statiskt*. Förklaringen till ordet termometer är: ”Av grekiskans *thermos* – varm, och *metron* – mått. Instrument för mätning av temperatur.” Poängen med att mäta något kan bara härröra ur det faktum att detta något förändras – är *dynamiskt*.

Det ligger i termostatens natur att målen är givna. Jag sätter en önskad temperatur och förväntar mig att termostaten ska sköta jobbet, att hålla den temperaturen. En termostat karakteriseras av *givna mål* och betoning på *måluppfyllelse* – inte förändring av målen. När jag betraktar en termometer är situationen annorlunda. Mitt syfte kan vara att få reda på hur jag bör

klä mig om jag vill gå ut, att bestämma mig för om jag överhuvudtaget ska gå ut, eller att helt enkelt bekräfta vad jag vet – idag var det verkligen varmt. *Målen är obestämda* och en väsentlig funktion hos termometern är att jag efter att ha betraktat den kan *ändra mina mål* – jag kan besluta mig för att inte gå ut, som jag hade tänkt mig.

För att en termostat ska fungera måste vi ha full kunskap om våra mål och de samband som råder i systemet. Vi måste vara *färdiglärda*. När jag betraktar termometern lär jag mig något lite – om än bara att just nu är temperaturen plus tio grader. Eller också bekräftar jag kunskap jag redan har – det är inte särskilt varmt just nu. När betraktandet kombineras med agerande (osagt i vilken ordning) lär jag mig något mer

bestående – det är inte skönt att vara ute i T-tröja när det är tio grader. Termometerbilden trycker mer på *lärande* än på full kunskap.

En termostat har en *komplex struktur* som bygger på *enkla och förutsägbara beteenden*. Utan enkla och förutsägbara beteenden kommer den komplexa strukturen att bryta samman. Synen på beteendena som enkla och förutsägbara är möjlig att upprätthålla i en värld där vi har givna mål, betoning på måluppfyllelse och att göra saker på rätt sätt. Med betoningen på obestämda mål, förändring av målen och på att göra rätt saker genom att lära får vi ett betydligt mer *komplext beteende* att ta hänsyn till. Samtidigt har vi i person/termometerbilden en förhållandevis *enkel struktur*.

Den vänstra kolumnen i figur 8 är för mig en rätt god karakteristik av vad som utmärker en planekonomi. Jag kan därför förstå varför förespråkare för planekonomi är förtjusta i bilden av en termostat. Det jag inte kan förstå är världsbilden, den syn på hur ett samhälle fungerar, som ligger till grund för resonemanget. Ett samhälle som har de dragen som termostatbilden förmedlar är för mig ett torftigt samhälle.

MATEMATISK SOCIALISM

Metoden för planeringen i den ”nya socialism”, som Cockshott och Cottrell förespråkar, är matematik. De tar bland annat upp input-output-tabeller, linjär programmering och användandet av datorberäknade priser, så kallade skuggpriser. Men det här är inte särskilt nytt. Alla tre metoderna återfinns i *Soviet planning today*¹¹ från 1972. De finns också utförligt redovisade i en sovjetisk bok om nya metoder för planering från 1975. I inledningen till den boken skriver akademiledamoten Fedorenko: ”Den här boken reflekterar de viktigaste trenderna i sovjetiskt planering, vilka har bidragit till en ständigt, krisfri tillväxt av den socialistiska ekonomin.”¹²

Det finns en metod hos Cockshott och Cottrell som jag inte känner igen från mina studier vid institutionen för öststatskunskap i Uppsala vid mitten av 1970-talet. Det är de matematiska algoritmer (som forskare utarbetat vid studier för att utveckla artificiell intelligens) som de anser vara viktiga verktyg för att få planekonomin att hålla sig i balans (exempelvis vad gäller utbud och efterfrågan).

Paul Cockshott är doktor i datavetenskap och Allin Cottrell professor i nationalekonomi. Båda dessa vetenskaper är strängt matematiska till sin natur. Jag har naturligtvis ingen möjlighet att bedöma värdet i dessa matematiska metoder (utom att de tre första inte tycks ha räddat den sovjetiska planekonomin). Men till skillnad från vad Tomas Widén ger uttryck för i sin anmälan av boken så bekymrar detta mig djupt. Det jag vet är att nationalekonomer nästan alltid kan förklara rätt komplicerade förlopp i efterhand med hjälp av sina matematiska modeller. Samtidigt lyckas de nästan aldrig förutsäga framtiden. Det inträffar alltid något oväntat som inte fanns med i de matematiska formlerna.

Det är ett kvalitativt språng från att, som nationalekonomerna, analysera och försöka förutspå ekonomin med hjälp av avancerad matematik, till att som Cockshott och Cottrell påstå att ekonomin kan styras av avancerad matematik. De försök som gjorts inom exempelvis aktiehandeln att använda matematiska modeller för att styra köp och försäljning har, milt uttryckt, inte varit några stora framgångar. Ett tag gick det bra, men när något oväntat inträffade, löpte dataprogrammen amok och bidrog till att förvärra situationen.

Den demokratiska styrningen av den matematiska planekonomin, som C&C föreslår, är för mig mycket tveksam. De skriver: ”För den ekonomiska planeringen föreslår vi ett system där

Figur 8. Planeringen som termostat eller termometer

Termostatbilden	Termometerbilden
Statisk	Dynamisk
Givna mål	Obestämda mål
Måluppfyllelse	Målförändring
Färdiglär	Lärande
Enkelt beteende	Komplext beteende
Komplex struktur	Enkel struktur

Planering som en termostat är en rätt träffande bild av planekonomin. Planering som person/termometer är mer i linje med vad en planerad socialistisk ekonomi byggd på självförvaltande företag skulle se ut som.

ett lag av professionella ekonomer presenterar alternativa planer som en planeringskommitté har att välja mellan. Endast de verkligt stora besluten (skattenivån, andelen av BNP som satsas på investeringar, hälsa, utbildning, etc) skulle gå till direkt folkomröstning.”¹³ ”Planeringen ska inte ligga under regeringens kontroll, utan under en övervakande kommitté som utses genom lottning bland alla medborgare.”¹⁴

Det här är en kombination av en avancerad och ytterligt svårgenomtränglig planering och att

styrningen av dem som utför planeringen inte ska ske på politiska grunder. Jag kan inte se annat än att detta bäddar för ett expertvälde som skulle få den makt som dagens ekonomiska experter har att te sig helt betydelselös.

Samhällsekonomi är sociala relationer skapade av människor. Kapitalismen har gett dessa – av människor skapade – relationer, ett sken av att vara naturlagar som människor inte kan påverka. En planekonomi som den Cockshott och Cottrell föreslår kan inte göra annat än att lyfta upp denna alienation till hittills helt oanade höjder.

Cockshott och Cottrells bok har nu givits ut på svenska med titeln *Planhushållning och direkt demokrati*. Planhushållning har för mig en vidare innebörd än planekonomi och deras förslag är det mest extremt planekonomiska inlägg jag läst på länge. "Direkt demokrati" innebär för författarna ett radikalt avskaffande av all representativ demokrati – såväl parlamentarism som rådsdemokratiska strukturer. I stället vill de ha en modern och datoriserad version av den atenska direkta demokratin. Jag för min del har mycket svårt att se hur en demokratisk styresform som var anpassad för tiotusen fria män i Aten kan fungera inom ramen för en total planekonomi som omfattar tiotals eller hundratals miljoner människor

EN ÅTERVÄNDSGRÄND

Vissa av dagens socialister har, när det gäller analysen av planekonomin, inte dragit tillräckliga lärdomar av historien utan är fast i en föråldrad syn.

Marxismens klassiker var imponerade av den planering kapitalismen utvecklat inom fabriksportarna och ansåg att en motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process. Den då tongivande socialistiska ståndpunkten om det framtida samhället uttrycktes mycket tydligt av de ryska revolutionärerna Bucharin och Preobrazjenskij i *Kommunismens ABC* från 1922:

"Samhället kommer att förvandlas till en enorm arbetsorganisation för samfällid produktion. Det kommer varken att finnas uppsplittring eller anarki i produktionen. Ty, i en sådan samhällsordning kommer produktionen att vara organiserad. Företag kommer inte längre att konkurrera med varandra. Fabrikerna, verkstäderna, gruvorna och andra arbetsställen kommer att bli som avdelningar i en enda folkets ekonomi.

*Det är uppenbart att en sådan omfattande organisation förutsätter en allmän plan för hela produktionen. Om alla fabriker och verkstäder tillsammans med hela jordbruket slås samman till ett enda enormt gemensamt företag, är det uppenbart att allting måste planeras minutiöst."*¹⁵

Som vi sett ovan har den här bilden av den planerade socialistiska ekonomin som ett gigantiskt företag följt med sedan dess. Benny Åsman

använder General Motors för att övertyga om planekonominns möjlighet. Lars Henriksson är inne på samma tankar när han hänvisar till de stora koncernernas internationella planekonomi.

Men bilden haltar på flera punkter. Låt mig sammanfatta dem:

1) Det är en skillnad i storlek. De största kapitalistiska företagen har ett antal hundratusen anställda. Även en liten planekonomi skulle omfatta miljoner anställda och en medelstor skulle omfatta tiotals miljoner.

2) Kapitalistiska storföretag kan styras av en enda princip – maximal lönsamhet. Det underlättar planeringen oerhört. En socialistisk ekonomi kan inte styras efter en enda princip.

3) De kapitalistiska storföretagen kan enkelt befria sig från kostnaderna för de enheter som inte uppfyller planmålet. Det kan inte ett helt samhälle göra.

Storföretagen är auktoritära för att inte säga totalitära organisationer. Säger bilden av det kapitalistiska företaget oss något om vad som är möjligt och önskvärt i en demokratisk organisation?

Det förvånar mig att sinnebilderna för hur ekonomin ska styras under socialismen fortsätter att vara det kapitalistiska storföretaget – den mest effektiva organisationen för utsugning av människor som människan skapat! Det måste bero på att man, i likhet med Cockshott & Cottrell ser planering av stora organisationer som ett i huvudsak tekniskt problem. De flesta av oss kan se fördelarna med de tekniska landvinningar som gjorts under kapitalismen. Men! Styrningen av stora organisationer är inte i sig ett tekniskt problem, det är ett socialt problem. Med ett marxistiskt språkbruk tycker jag det verkar som dessa debattörer blandar ihop utvecklingen av produktivkrafter med hur produktionsförhållanden har utvecklats. De gigantiska koncernerna representerar inte en utveckling av produktivkrafterna, utan är en del av de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Det förvånar mig också att personer som kallar sig antistalinister och demokratiska eller frihetliga socialister vägrar att se framväxten av planekonomin i sitt faktiska historiska sammanhang. Den viktigaste förklaringen till uppkomsten av detta ekonomiska styrsystem är att det så väl passade in i den stalinistiska diktaturens främsta strävan – att skaffa sig total kontroll över samhället.

Alla ekonomiska förändringar, från tvångskollektiviseringen på 1920-talet eller de forcerade femårsplanerna på 30-talet, till ett nästan oändligt antal ekonomiska reformer från 1960 fram till slutet av 1980-talet, har handlat om byråkrattens kontroll över ekonomin och inte om vad som i varje givet läge varit ekonomiskt motiverat.

En planerad socialistisk ekonomi som byggts upp under andra historiska omständigheter hade sett helt annorlunda ut. I en demokratisk socialism, och om basen för uppbygget hade varit starka, självständiga och arbetarstyrda

företag, så skulle den speciella ekonomiska formation som vi kallar planekonomi aldrig ha sett dagens ljus.

Min slutsats är, för att sammanfatta: planekonomin är en återvändsgränd!

Den saknar förmåga att anpassa sig efter folks skiftande behov, efter deras tycke och smak.

Dess hierarkiska uppbyggnad gör att förändringar som initieras underifrån är svåra att genomföra. Avsaknaden av horisontella relationer förhindrar anpassningar mellan olika produktionsenheter.

Förnyelse kan bara ske om den är planerad i förväg, aldrig som ett svar på en oväntad situation eller upptäckt. Det finns ingen anledning att sörja över planekonominns sammanbrott (däremot, självklart över vad planekonomierna i Östeuropa ersatts med). Jag tycker att en utgångspunkt för den viktiga diskussionen om hur en socialistisk ekonomi ska styras är att inse detta. Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Vi kommer ingenstans genom att fortsätta att klamra oss fast vid den, i den ena eller andra formen. Det är nödvändigt att fundera på hur vi tar oss ut ur återvändsgränderna. I ett kommande nummer ska jag ge min syn på hur det kan gå till. ■

Tidigare inlägg i Röda Rummet debatt om marknad, plan och socialism finns i alla numren från och med 1/99 till och med nr 1/01. Numren finns på tidskriftens hemsida http://hem.passagen.se/roda_rummet/, klicka på Arkivet

NOTER

- 1 Ericson, R. E.; The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the system and implications for reform, i *Journal of Economic Perspectives*, Vol 5, Nr 4, Fall 1991.
- 2 Lenin, V. I., *Staten och revolutionen*, Stockholm 1964
- 3 Trotskij, L., *Bulletin of the opposition* no 31, 1932, citerat av Michael Ellman i *Soviet planning today*. Cambridge 1972
- 4 Ljung, J., m.fl., *Företag och marknad, samarbete och konkurrens*, Lund 1988
- 5 Brunsson, N. och Hägg I. (red), *Marknadens makt*, Stockholm 1992
- 6 Johanson, M.; *Searching the known, discovering the unknown*, Uppsala 2001
- 7 Ericson, R. E., a.a.
- 8 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., *Towards a new socialism*, Nottingham 1993, sid 125
- 9 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 62
- 10 Se ex vis Horngren, Foster *Cost accounting - A managerial approach*. 1991, sid 7.
- 11 Ellman, M., *Soviet planning today*. Cambridge 1972
- 12 Fedorenko, N. P.; *Economic development and perspective planning*, Moskva 1975.
- 13 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 186
- 14 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 188
- 15 Bucharin, N., och Preobrazjenskij, E., *The ABC of Communism*, i *Socialist Economics*, ed. Nove, A., och Nuti, D. M., Harmondsworth 1972

Stöd röda rummet

Postgiro 13 04 07 - 0